

Юридичні науки

УДК 342.727+341.0

Марчук Юлія Олегівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Марчук Юлия Олеговна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Marchuk Yuliia

Student of the

Yaroslav Mudriy National Law University

Науковий керівник:

Бойчук Дмитро Сергійович

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри права Європейського Союзу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

КРИТЕРІЇ ПРАВОМІРНОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ

ВИРАЖЕННЯ ВИГЛЯДІВ

КРИТЕРИИ ПРАВОМЕРНОСТИ ОГРАНИЧЕНИЕ ПРАВА НА

СВОБОДУ ВЫРАЖЕНИЯ МНЕНИЯ

CRITERIA FOR LEGITIMATE RESTRICTION OF THE RIGHT TO

FREEDOM OF EXPRESSION

Анотація. У статті проаналізовано правомірне обмеження свободи вираження поглядів в епоху світової глобалізації.

Розглянуто правомірні підстави обмеження права на свободу вираження поглядів, котрі використовує Європейський суд з прав людини у

своїх рішеннях. Надано загальну характеристику поняттю і змісту такого обмеження. Визначено основні критерії правомірності обмеження реалізації права на свободу слова та умови їх застосування, що містяться у практиці Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: обмеження свободи вираження поглядів, втручання у свободу вираження поглядів, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини.

Аннотація. В статті проаналізовано правомірне обмеження свободи слова в епоху мирової глобалізації.

Рассмотрены правомрные основания ограничения права на свободу выражения мнения, которые использует Европейский суд по правам человека в своих решениях. Предоставлено общую характеристику понятию и содержанию такого ограничения. Также определены основные критерии правомрности ограничения реализации права на свободу слова и условия их применения, которые содержатся в практике Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: ограничения свободы слова, вмешательство в свободу выражения взглядов, Конвенция о защите прав человека и основоположных свобод, Европейский суд по правам человека.

Summary. The article analyzes the legitimate restriction of freedom of expression in the time of world globalization.

The legal grounds for restriction of the right to freedom of expression, which the European Court of Human Rights uses in its decisions, are presented. The general description of the concept and content of such a restriction is provided. Also the basic criteria for legitimate limiting the exercise of the right to freedom of expression and the conditions for their application are determined, which is set by the ECtHR's case law.

Key words: *restrictions of freedom of expression, interference with freedom of expression, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Свобода вираження поглядів та інформації – ключове право людини в демократичному суспільстві. Частина 1 статі 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі - ЄКПЛ) закріплює таке: «Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право передбачає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів» [1].

Незважаючи на це, вищезазначене право не є необмеженим, адже жоден міжнародно-правовий акт не закріпив та не встановив абсолютної свободи вираження поглядів, яка не повинна піддаватись жодним обмеженням. Тому особливої актуальності сьогодні набуває питання визначення та аналізу певних критеріїв щодо правомірного обмеження свободи вираження поглядів. Проблематика цього питання полягає у важкості встановлення межі свободи та її обмеження в умовах різного тлумачення країнами світу вищезазначеного права.

Аналіз досліджень та публікацій. Окремі питання правомірного обмеження свободи вираження поглядів розглядали у своїх роботах зокрема такі вчені: К. Адріанов, М. Антонович, М. Баймуратов, М. Буроменський, В. Буткевич, В. Василенко, М. Гнатовський, Л. Заблоцька, О. Задорожний, Н. Карпачова, В. Євінтов, І. Лукашенко, А. Мацко, О. Мережко, Н. Сидоренко, А. Федорова, С. Шевчук, В. Денисов, П. Рабінович, В. Муравйов, К. Савчук, Ю. Шемшученко, Р. Губань та деякі інші.

Метою статті є аналіз практики Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) щодо визначення критеріїв правомірного обмеження свободи вираження поглядів.

Виклад основного матеріалу. Свобода вираження тісно пов'язана із захистом демократії та повагою до прав інших людей, тому законодавче закріплення обмеження права на свободу вираження поглядів «покликане встановити рівновагу між правами осіб, а також між правом особи та інтересами демократичного суспільства у разі, коли між ними може виникнути конфлікт» [2, с. 12].

У п. 2 ст. 10 ЄКПЛ закріплено положення, що таке обмеження можливе лише у випадках, передбачених законом і коли воно необхідно в демократичному суспільстві для досягнення однієї із законних цілей. До таких цілей належать: забезпечення національної безпеки; забезпечення територіальної цілісності, громадського спокою або економічного добробуту; охорони порядку і запобігання злочинам; охорони здоров'я чи моральності; захисту репутації, прав і свобод інших осіб; запобігання розголошенню конфіденційно одержаної репутації; забезпечення авторитету та безсторонності суду [1].

Втручання держави у здійсненню особою права на свободу вираження поглядів не має чітко окреслених меж. Для того, щоб визначити, чи було втручання держави у здійснення особою права на свободу вираження, ЄСПЛ окремо розглядає справу та виносить рішення про те, чи відбулося таке втручання, при цьому аналізуючи певні обставини реалізації права органами державної влади.

У літературі мали місце спроби узагальнення практики ЄСПЛ [3, с. 16–17] та було виділено критерії, що використовує Суд (так званий триступеневий тест) при визнанні правомірними обмежень права на свободу вираження, що накладаються органами державної влади:

– чи було обмеження «встановлено законом»;

- чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві»;
- чи переслідувало обмеження «легітимну мету».

Відповідно ЄСПЛ у своїх рішеннях досліджує відповідність обмеження права на свободу вираження кожному критерію триступеневого тесту і, якщо воно не відповідає хоча б одному з названих критеріїв, обмеження вважається таким, що порушує ст. 10 ЄКПЛ.

Проаналізуємо ці критерії законності обмеження права на свободу вираження поглядів:

1) «встановлення обмеження законом». Суд неодноразово наголошував, що: слова «згідно із законом» не лише вимагають для оскаржуваного заходу наявності певних підстав у національному праві, а й передбачають «певний якісний рівень такого закону», вимагаючи його «доступності» для відповідної особи і «передбачуваності» його наслідків [4].

Отже, це означає, що закон або інший нормативно-правовий акт, яким державою передбачено обмеження свободи слова, має бути:

- а) «доступним» – тобто оприлюдненим та таким, з яким міг би ознайомитись кожен, кого він стосується. Як правило це робиться шляхом «оприлюднення» або «опублікування». В протилежному випадку, коли органи держави користуються «таємними» нормативно-правовими актами, то це є порушення принципу «доступності» [5];
- б) «передбачуваним» – тобто сформульованим з достатньою чіткістю, що дає змогу будь-якій особі самостійно або за допомогою консультації юриста передбачити можливі наслідки, які може спричинити його конкретна дія [6];

2) «необхідність у демократичному суспільстві». Це ключовий і визначальний критерій у переважній більшості справ, які розглядалися ЄСПЛ стосовно обмеження свободи вираження поглядів. У справі

«Нільсен і Йонсен» Суд визначив: «Критерій «необхідності в демократичному суспільстві», який вимагає від Суду встановлення того, чи було оскаржуване «втручання» обумовлено «нагальною суспільною потребою», чи відповідало воно поставленій законній меті, і чи аргументи, наведені державними органами влади в його виправдання, були достатніми та відповідними» [7].

Нерідко вирішальним при розгляді цих компонентів стає обсяг свободи розсуду, наданої Судом державам-учасницям для визначення необхідності та характеру норм і практичних заходів, спрямованих на досягнення суспільних інтересів. Природа права може бути такою, що ЄСПЛ може врахувати доречною ширшу або вужчу свободу розсуду. Наприклад, обмеженням щодо свободи вираження поглядів надається вужча свобода розсуду, ніж у випадку питань, пов'язаних з правами власності. Третій фактор – мета, яка розглядається вже обмеженнями, котрі було проаналізовано: наприклад, коли метою є захист національної безпеки, свобода розсуду, зазвичай, буває досить широкою [8, с. 33].

Щодо визначення необхідної суспільної потреби, то тут можна навести як приклад рішення у справі «Фрессо і Руар проти Франції». Журналісти – заявники до ЄСПЛ – засуджені французьким судом за те, що надрукували у своїй статті інформацію щодо керівника концерну «Пежо» п. Кальве, яка за законодавством Франції є конфіденційною. Зокрема, у статті було подано витяги з податкової декларації п. Кальве, а також їх ксерокопії. Засудження журналістів могло б бути визнане Європейським судом таким, що відповідає обмеженням, встановленим ч. 2 ст. 10 Конвенції, оскільки таке втручання передбачено в законі Франції, виправдано законними цілями і могло б бути визнаним необхідним у демократичному суспільстві. Але під час прийняття рішення Суд взяв до уваги суспільний контекст, зокрема те, що тоді, коли з'явилася стаття журналістів, у Франції проходили численні маніфестації працівників

концерну «Пежо», які вимагали підвищення заробітної плати. А тому питання, що стосувалося заробітної плати керівника концерну, саме і становило суспільний інтерес, і втручання з боку державних органів у право журналістів оприлюднити навіть конфіденційну інформацію стосовно п. Кальве було визнано таким, що не є необхідним у демократичному суспільстві [9].

3) втручання повинно бути спрямовано на захист таких інтересів та цінностей: національна безпека, територіальна цілісність, громадський спокій або економічний добробут, охорона порядку або запобігання злочинам, охорона здоров'я або моральності, захист репутації або прав інших осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації або підтримання авторитету та безсторонності суду. Ці обмеження можна поділити на такі, які потрібно захищати: а) суспільні інтереси, б) інші права особи, в) забезпечувати авторитет та безсторонність суду [8]. Цей перелік підстав не можна тлумачити широко, оскільки він є вичерпним.

Під час аналізу практики ЄСПЛ, що стосується цього питання особливу увагу варто приділити справі «Хаджіанастасіу проти Греції» (1992 р.). Відповідно до рішення Суду у цій справі була застосована ч. 2 ст. 10 правомірне обмеження свободи вираження поглядів в інтересах захисту національної безпеки та цілісності держави [10, с. 163].

Військовослужбовець Хаджіанастасіу на той час був авіаційним інженером, капітаном військово-повітряних сил Греції, який відповідав за проект розробки та виробництва ракет. Дана інформація носила характер «військової таємниці». Хаджіанастасіу передав секретну інформацію приватній компанії ELFON за певну плату. Суд військово-повітряних сил Афін визнав його винним у скоєні злочину. Апеляційна інстанція військово-польового суду Афін підтримала дане рішення [11].

Офіцер звернувся до ЄСПЛ, посилаючись на порушення ч. 1 ст. 10 щодо порушення права на свободу вираження поглядів. Суд зазначив, що

свобода вираження дійсно гарантується ч. 1 ст. 10 і розповсюджується не лише на цивільних, а й на військовослужбовців, але вище винесені рішення не вийшли за межі ч. 2 ст. 10 щодо правомірного обмеження свободи вираження поглядів.

Суд наголосив, на тому, що порушення ч. 1 ст. 10 можливе, якщо дане рішення не було передбачене законом та виходило за рамки необхідності у демократичному суспільстві. Тому, Суд вважає, що втручання було правомірним, так як покарання застосовувалося щодо розкриття інформації, яка була засекречена, що є законним та необхідним у демократичному суспільстві з метою захисту національної безпеки країни та суспільного порядку в цілому. Уряд країни неодноразово наголошував на тому, що розкриття даної інформації щодо інтересів держави в даній сфері виробництва зброї здатна нанести значних збитків національній безпеці країни. Суд зазначив, що засекречення чи розсекречення інформації, яка стосується національної безпеки треба здійснювати із обережністю, в умовах фактору зацікавленості спільнотою в отриманні даної інформації, з метою збереження національної безпеки держави та суспільства [11]. Тобто, законодавство держав, у відповідності до норм міжнародного права забороняє в абсолютному та безумовному порядку здійснювати розповсюдження будь-якої інформації стосовно питань національної безпеки – порушення якої є реалізація ч. 2 ст. 10 Конвенції [10, с. 164]. Таким чином, Європейський Суд з прав людини постанови, що порушення ч. 2 ст. 10 не мало місця і правомірне обмеження права на свободу вираження поглядів Хаджіанастасіу було необхідним [11].

З питань захисту прав інших осіб, реалізуючи правомірне обмеження права на свободу вираження поглядів, можна навести як приклад справу «Інститут Отто-Премінгер проти Австрії». Асоціація-заявник, яка мала штаб-квартиру в Інсбруку заявила про демонстрацію фільму Вернера

Шретера «Собор кохання» протягом шести сеансів. У фільмі Бог Отець був у образі німечного старця, розп'ятого перед дияволом. Дана кінострічка викликала обурення з боку Римської католицької церкви, від імені якої прокурор порушив кримінальну справу проти директора даного Інституту щодо обвинувачення в образі почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями. Було винесено рішення про накладення арешту на цей фільм. Таким чином, фільм у прокат не вийшов. Суд застосував ч. 2 ст. 10 Конвенції - правомірне обмеження прав людини в інтересах захисту інших осіб з метою поваги релігійних переконань та «запобігання безладу». Суд також вказав на те, що свобода вираження поглядів, які безпідставно ображають інших, є порушенням їх прав, вони у суспільство не приносять нічого, що могло б вважатися прогресом [12].

Втручання з метою запобігання розголошенню конфіденційної інформації є сферою, де стикаються інтереси держави та суспільства. ЄСПЛ уперше констатував таку конкуренцію інтересів у справі «Санді Таймс» і дійшов висновку, що закрита інформація може у зв'язку з її особливим значенням для суспільства становити суспільний інтерес. Тому національний суд може постати перед необхідністю оцінки інформації з точки зору доцільності збереження її закритості. І критерієм оцінки має бути значимість поширюваної інформації для суспільства. Наприклад, армія проводить секретні випробування, але ракета потрапляє у житловий будинок. У цих умовах обставини того, що сталося, не тільки становлять суспільний інтерес, а й є значущими для суспільства [13, с. 260].

Важливо зазначити, що приймаючи рішення щодо того чи іншого обмеження, національні органи влади керуються широкою свободою розсуду, але за цією свободою повинен бути контроль з боку наднаціональних органів. Для перевірки не достатньо лише того факту, що органи національної влади керуються своїм розсудом розумно, обережно і

добросовісно [14, с. 21]. Кожне обмеження, що вводиться, обов’язково «повинно бути переконливим чином обґрунтоване» [15, с. 22].

Таким чином, свобода вираження поглядів є однією з основних підвалин демократичного суспільства та однією з найважливіших умов його розвитку. Незважаючи на це, право на свободу вираження поглядів не є абсолютним, як і більшість прав та основоположних свобод, які гарантуються ЄКПЛ. Воно може бути обмежене національними органами відповідних держав, проте ці обмеження повинні відповідати певним визначеним критеріям, а саме: таких захід повинен бути встановлений законом (законність); повинен мати одну чи декілька правомірних цілей; має бути необхідним у демократичному суспільстві.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004
2. Зайцев Ю. Утаємничення інформації – табу для журналіста? (Європейський аспект) / Ю. Зайцев // Законодавчий бюлетень. 2001. № 2. С. 12-15.
3. Грищук О. В. Право на свободу вираження поглядів: проблеми обмеження / О. В. Грищук // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2003. № 7. С. 16–17.
4. Case of Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland (No. 2) 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-93265>
5. Case of Poltoratskiy v. Ukraine 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-61059>
6. Case of Ukrainian Media Group v. Ukraine 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-68648>

7. Case of Nilsen and Johnsen v. Norway (App no 23118/93) ECHR 26 November 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58364>
8. Нагнічук О. І. Обмеження реалізації права на свободу вираження поглядів та умови їх застосування відповідно до ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод / Нагнічук О. І. // Наукові записки НаУКМА. 2014. Т. 155 : Юридичні науки. С. 31-35. URL:http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3264/Nahnichuk_Obmezhenia_realizatsii_prava%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Лутковська В. Право на свободу вираження поглядів у рішеннях Європейського Суду з прав людини / В. Лутковська // Право України. 2003. № 12. URL: <http://law.lviv.ua/?w=r&i=&d=395>
10. Тітко Е. В. Правомірне обмеження свободи вираження поглядів в інтересах захисту національної безпеки / Е. В. Тітко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2012. Вип. 17. С. 162-166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2012_17_27
11. Case of Hadjianastassiou v. greece (Application no. 12945/87) 1992. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57779>
12. Case of Otto-Preminger-Institut v. Austria (Application no. 13470/87) URL:<http://cmiskp.echr.coe.int/tkpl97/view.asp?item=l&portal=hbkm&action=html&highlight=OTTO-PREMIINGER INSTITUT&sessionid=80894607&skin=hudoc-en>
13. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : компендіум / О. В. Сердюк, Ю. В. Щокін, І. В. Яковюк та ін.; за заг. ред. О. В. Сердюка, І. В. Яковюка. Харків : Право. 2019. 374 с.
14. Грищук О. В. Право на свободу вираження поглядів: проблеми обмеження / О. В. Грищук // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2003. № 7. 164 с.

15. Пікерт В. Європейські стандарти щодо свободи висловлювань (Ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод) стосовно законодавства про захист честі й гідності і практика їх застосування / В. Пікерт // Свобода висловлювання і приватність. 2001. С. 21–22.